

SZABÓ VERONIKA

[1] Juhász Gyula: „BENNE A RÓNA DALOLT”¹

Endre Bélának
sírjára című
verséből.

ENDRE BÉLA HALÁLÁNAK KILENCVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

[2] Többek között
László Emőke,
Ambrus Tibor,
Dömötör János,
Tóth Károly és Nátly
Róbert.

T Mindannyian, akik eddig foglalkoztak Endre Béla művészetével,² rávilágítottak arra a hiányra, amely a festő művészetének írásos és képi reprezentálását egyaránt érinti. E tanulmány célja annak a művészettörténeti megszokásnak az újraértelmezése, amely Endre Bélát rendszerint Tornyai János árnyékába kívánja helyezni. Okot ad még az írásra a művész halálának kilencvenedik évfordulója is. Nem képeire helyeződik a hangsúly, hanem annak a személyiségnek az elemzésére és bemutatására, aki ezeket a műveket létrehozta. Élete és pályája nemcsak festményein keresztül vagy a róla szóló tanulmányokból ismerhető meg, hanem a kiterjedt levelezéséből is, melyben – többek között – olyan nevek szerepelnek, mint Tornyai János, Ybl Ervin, Espersit János, Barcsay Jenő, Szász Géza, Rudnay Gyula, Pásztor János, Kiss Lajos és Móricz Zsigmond; családjából feleségével, édesapjával, nagynénjével és Sára lányával folytatott levelezése is ránk maradt.³

[3] Hagyatékának
egy nagyobb része
a Magyar Nemzeti
Galéria Adattári
gyűjteményét
gyarapítja. A levelek
nagy részét eredeti
formájában,
néhányan gépelt
változatát őrzik
a múzeum.

I Endre Béla 1870. november 19-én született gazdag polgári család egyetlen gyermekeként a szegedi Fekete Házban (Mayer-kúria), amelyet 1857-ben Kovács János építész tervezett. Édesapja mérnök volt az Ármentesítő Társulatnál, fia gyakran elkísérte a Tisza-vidékre. Az elemi iskolát Hódmezővásárhelyen kezdte, több helyen végzett tanulmányai és érettségije után beiratkozott a budapesti Műegyetemre. Apja ambíciója vitte Endre Bélát 1892-ben mérnöki pályára, ahol két év alatt hamar megmutatkozott művészi tehetsége rajzaiban és karikatúráiban. Zsebők János diáktársa és más barátai ösztönzésére, majd végül édesapja beleegyezésével otthagyta az egyetemet, és elindult a festői pályán. Tanulóéveit egyéves római útja gazdagította 1895-ben, ahol az Accademia di Raffaello Sanzio tanulója volt.⁴

[4] MNG Adattár
Endre Béla-hagyaték
20019/1978/311;
Hernády Gyula:
Endre Béla, in:
Művészet, 1962. X.
III. évf. 10. sz. Az
Akadémián Vetró
Sándorral dolgozott
együtt, tanáruk
Bompiani volt.

I Endre Béla már római utazása után is több ízben ellátogatott a Tisza-parti füzesekhez festeni, ekkor ragadta meg a táj szépsége és annak gondolata, hogy itt bontakoztassa ki művészetét. Legtöbbet otthon, nyaranta Mártélyon tartózkodott. 1898 januárjában – az akkor már nagyon beteg édesapjával – még egy rövidebb olaszországi utazást tett üdülés céljából, ahol szenvedélye lett a fotózás. Olaszországi tanulmányainak akadémikus hatását mutatja a hazatérés után megfestett, később megsemmisült *Léthe partján* című kompozíciója.⁵

[5] Dömötör János:
Endre Béla (1870–
1928), in: *Látóhatár*,
1971. 374.

[6] Tornyai János 1894-ben iratkozott be a Julian Akadémiára. Tóth Károly: *Hódmezővásárhelyi művészek 1900–1914*, Budapest 2007, 179.

[7] MNG, 20019/1978/305–307.

[8] MNG, 20019/1978/1. *Endre Andor levele fiához, Hódmezővásárhely, 1899. szept. 8.*

[9] Tóth Károly: *Hódmezővásárhelyi művészek 1900–1914*, Budapest 2007, 170–178.

[10] Kiss Lajos: *Vásárhelyi művészélet*, Budapest 1957.

[11] Ambrus Tibor: *A vásárhelyi művészélet múltja, 1904–1954*, in: *Kortárs*, XI. évf. 12. sz. I. r.

[12] Endre Béla: *Leszámolás* (1903–1904), olaj, vászon, letét Sz. M.

¶ Endre 1898 nyarán ismerkedett meg Tornyai Jánossal, aki az idősebb festőgeneráció tagjaként addigra már megtapasztalta Párizs művészpártoló légkörét.⁶ A fiatal festő végül 1898 őszén kiutazott Párizsba, és beiratkozott a Julian Akadémiára, minderről önéletrajzi regényében ír.⁷

¶ A művész rendszeresen levelezett édesapjával; a Magyar Nemzeti Galériában őrzött hagyaték bőven tartalmaz írásos anyagot kettejük kapcsolatáról. Atyja szigorú hangvételű leveleinek egyikében így ír fiának: „Dolgozzál, tanul és haladj, édes fiam, hogy kortársaid között számot tevő ember legyél, nehogy kerülnöd kelljen a tisztességes rokonaid társaságát, akik pedig szeretnek.”⁸ Intelmei végigkísérték Endre Béla fiatal éveit. Másfél éves franciaországi tartózkodása után, 1900-ban hazatérve – egy évvel Tornyai Jánost követően – végleg letelepedett Hódmezővásárhelyen. Édesanyja korai (1892) halála után ebben az évben apját is elvesztette. Februárban Tornyaiival közösen bérelt műtermet Vásárhelyen, a Rózsa utca 1.-ben, 1901-ben pedig már saját, biedermeier bútorokkal és színes függönyökkel berendezett, elegáns műtermet nyithatott a Petőfi utcában, ahová Rubletzky Géza is csatlakozott 1909-ben. Tornyai Jánossal kialakult baráti kapcsolata Endre Béla egész életét meghatározta, rendszeresen szerepeltek együtt kiállításokon, 1905-ben pedig Tornyai mellett volt mindaddig, amíg barátja felépült kisebb agyvérzéséből.⁹

¶ 1904 fordulópontra jelentett az életében. A két művész szegedi kiállítása, valamint Tornyai sikere (*Juss*) a pesti Tavasz Tárlaton és a Nemzeti Szalonban, hozzájárult a művészélet pezsdüléséhez. Pásztor János szobrász ekkor nyert ösztöndíjat a várostól, Endre Béla ekkor dolgozott először együtt Tornyai Jánossal és Várady Gyulával II. Rákóczi Ferenc díszes feliratú tábláján, amely a fejedelem hamvainak hazahozatala alkalmából készült. Kiss Lajos pedig ebben az évben ismerte meg Endre Bélát.¹⁰

¶ Miközben „Tornyai egész lénye, művészi alkata szinte kívánta a drámát”,¹¹ Endre Béla kompozícióin az egyensúly uralkodik. Nem csupán a körkörös eszetkezelés vezeti őt a drámai erő reprezentálására, hanem a színekkel való játék is. Harsogó koloritja által olyan tömörségben képes színeket egymásra halmozni, hogy egyszerre van jelen hajnali derengés és alkonyi napsütés ugyanazon a tájon. Tornyai János indulatokkal teli „drámája” nála belecsendesül fájdalomba, mély emberi érzésekbe.

¶ Endre Béla 1903-ban festett *Leszámolás*¹² című művét, melyet az utókor a festő főművének tekint, és amely a művész paraszti életképeinek legelső darabja, a Szegedi Képzőművészeti Egyesület következő év márciusában megnyíló kiállításán láthatta a nagyközönség. Tornyai János „magyar zsáner” jellegű, egy családi vitát feldolgozó *Juss* kompozíciója áll hozzá a legközelebb, és mivel Endre Béla is

[13] Endre Béla:
Bölcső mellett (1905),
olaj, vászon, 125 × 170
cm, letét Sz. M.

[14] Endre Béla: *Piros
kendős lány* (1906–
1908), Tornyai János
Múzeum, ltsz. 66.6.

[15] Endre Béla:
Kurizálás, olaj,
vászon, 93 × 130
cm, Tornyai János
Múzeum,
ltsz. 68.6.1.

[16] Endre Béla:
Csendélet, olaj
vászon, 64 × 54 cm,
jvl.: Endre. Tornyai
János Múzeum,
ltsz. 72.22.1.

[17] MNG, 20019/
1978/160 2. lap 2.

[18] MNG,
20010/1978.

[19] Endrey Béla
(1891–1985)
polgármester és
főispán, majd
a Tornyai Társaság
alelnöke.

[20] Szathmáry
Tihamér (1869–1934)
városi tiszviselő és
újságíró, a Tornyai
János Társaság első
alelnöke. 1928-ban
alapító tagja majd
szerkesztője volt
a *Vásárhelyi Friss
Újságnak*.

[21] Darvassy István
(1888–1960) festő-
művész. Rudnay
Gyula vásárhelyi
rajziskolájában
tanult, 1912-ben
elvégezte a Képző-
művészeti Főiskolát.
Évente utazott le
Mártélyra festeni.

[22] Sz. n.:
Eltemették Endre
Bélát, in: *Az Est*,
1928. 8. 18.; Sz. n.:
Eltemették Endre
Béla festőművészt,
in: *Nemzeti Újság*,
1928. 8. 19., Sz. n.:
Endre Béla, in: *Friss
Hírek*, 1928. 8. 13.

[23] Galyasi Miklós:
Endre Béla halálára,
in: *Vásárhelyi Friss
Újság*, 1928. 8. 17.,
MNG, 20019/1978/56.

nemrég vesztette el édesapját, a téma őt is megihlette, talán barátjához hasonló élményekből merítve.

A festő 1905-ben alkotott *Bölcső mellett*¹³ című képe meleg, homogén színek használatával szép reprezentálása a paraszti élet szomorúságának, az anyai fájdalom megnyilvánulásának. A később festett *Piros kendős lány*¹⁴ és a *Kurizálás*¹⁵ című művei életképeinek legjobbjai közé sorolhatók. Néprajzi motívumokkal gazdagított csendéleteit kiválóan megszerkesztett kompozíció jellemzi. A *Csendélet almákkal*¹⁶ című kiváló alkotása mellett meg kell említeni virágcsendéleteit, valamint szobabelsőt ábrázoló képeit. Utóbbiak általában egyalakos kompozíciók kevés fénnnyel, kifejezetten sötét tónusokkal határolva körbe a teret.

¶ Endre Béla legtöbb idejét mégis tájképeinek szentelte. Mártélyt Tornyain kívül ő is kedvelte, gyakran kijárt festeni a természetbe. „Mártély – írja. – (...) A végtelemségben most itt van az én középpontom. Művészkedtem, jártam, vergődtem, néztem és most látok. Sok láthatatlant látok.”¹⁷ A mártélyi Tisza-vidéket megörökítő, alacsony horizontú képei a fő vonulatát adták művészetének, az erdők, felhők, naplementék, alkonyi és hajnali fények sokszínűségével. 1913-ban rövidebb időre Bajára költözött, amely változatosabb környezetével szintén megihlette, erről Espersit Jánosnak küldött levelében mesél részletesen.¹⁸

¶ A csendes Mártély vidéke vonzotta a festőt 1928-ban is, mikor halála előtt tíz nappal kiment a gátórházba, hogy kiszakadjon a hétköznapiokból, a lázas tervezetésekből. Halála váratlanul érte barátait, szeretteit, a vásárhelyieket. Néhány óra elteltével találtak rá elszenderülve a gátórházban. Bereczk Pál városi tanácsnok intézkedett átszállításáról Hódmezővásárhelyre, temetéséről a városi tanács gondoskodott. A Csáky Albin téren megrendezett ravatalozáson és gyászszertartáson Endrey Béla,¹⁹ Szathmáry Tihamér,²⁰ Darvassy István²¹ és Juhász Gyula mondott búcsúbeszédet. A város kifejezte együttérzését a gyászoló családdal azzal a gesztussal, hogy „gondozásába vette” az elhunyt festőművész három gyermekét, valamint Tornyai Jánossal, Juhász Gyulával, Rudnay Gyulával és Fejérváry Józseffel közösen egy emlékkiállítás megrendezésének élére állt.²² Galyasi Miklós verssel búcsúzott tőle a *Vásárhelyi Friss Újságban*.²³

¶ Hódmezővásárhelyre sok művész látogatott el szívesen. A felvidéki, pelsőci születésű Rudnay Gyula 1905-ben érkezett a városba, ahol szoros barátságot kötött Tornyai Jánossal és Endre Bélával. Együtt járták a környéket, képeiken az erőteljes és lendületes ecsetkezelést, a Munkácsy-féle hagyományt vitték tovább. Ebből a realista hagyományból indultak ki, s oly módon haladtak meg korukat, hogy míg az irodalom (Móricz Zsigmond, Gárdonyi Géza) ekkor még csupán

Endre Béla barátai körében: Rudnay Gyula, Tormyai János és Endre Béla
MNG Adattár

Endre Béla műtermében. 1910-es évek
MNG Adattár

[24] *Alföld a festészetben*, 1966. 6.

humoros, játszadozó hangvételben írt a paraszti élet mindennapjairól, addig ők képesek voltak a „bús magyar sors” mélységeit is megragadni.²⁴

¶ Tornyai és Endre Béla az 1910-es években szakított a Munkácsy-vonallal, ekkor már nem használták képeiken fekete színt, hanem ugyanazt a sötét és komor hatást inkább a festői ecsetkezelés, a festék felhordásának technikája révén oldották meg.

¶ Endre Béla életművéből kiindulva nehéz feladat festői korszakainak meghatározása. Képeit ritkán datálta, témái pedig újra és újra visszatértek. Mégis, két nagy festői korszakát biztosan el tudjuk különíteni. Az első az 1914-ig tartó, tartalmas és ösztönző, korai tanulási éveket öleli fel, a Munkácsy-féle realizmusra alapozva. Az ezekben az években megrendezett festészeti kiállításai nem sikerültek jól, szerény anyagi haszonnal jártak csak Aradon és Vásárhelyen is. „Pénzt kell teremtenem” – írta Espersit Jánosnak.²⁵ Rossz anyagi helyzete miatt és a világháború borzalmainak hatására egy időre abbahagyta a festést, ez az alkotói csend jelenthetett fordulóponzt második festői korszakához.

[25] MNG, 20010/1978/6. Endre Béla levele Espersit Jánoshoz (1912?).

¶ Az alföldi művészek számára a legfontosabb témát – az impresszionizmusból és a Munkácsy-hagyományból gyökerezve – a természet adta. „Eldobni mindent – írja a festő. – Úgy festeni a természetben, mintha nem lenne ott a Természet; mintha otthon komponálná az ember a képet. A véletlenek vezessék, fejleszszék a képet.”²⁶

[26] MNG, 20019/1978/160 2. lap 1.

¶ Endre Béla műveltséget és művészetre való fogékonyságot örökölt családjától. Naplóiban számtalan feljegyzés, vonalakkal elválasztott apró gondolat, idézet található költőktől, íróktól, a magyar- és a világirodalom nagyjaitól egyaránt. Olvasott Gárdonyit, Dosztojevszkijt, Goethét, ismerte a neves magyar festők életművét; verseket, novellákat, regényt írt. Életfelfogásához hozzátartozott az utazás: 1906-ban, több hónapos itáliai körútja során megcsodálta az olasz városokat,²⁷ megállíthatatlanul tanult és dolgozott alkotói fejlődése érdekében. E tanulmányútjairól fennmaradt írásai – egyebek mellett Rómáról, Velencéről, Nápolyról és Palermóról – még jobban árnyalják személyiségét. Úti leírásain túl találunk elmélkedő hangvételű írásokat is, melyek művészi meglátásait tartalmazzák. Oldalakon át értekezik az emberiség sokszínűségének szépségéről, a művész-lét sajátosságairól és arról, mennyire kevesen pártolják a művészetet.

[27] A körútra nagybátyja, Kovács Sebestyén Aladár műegyetemi tanár kíséerte el. Endre Béla 1907-ben nagyközönség előtt is bemutatta Olaszországban készült felvételeit. Tóth Károly, 2007, 42.; Kiss Lajos, 1957, 187.

¶ Endre nemcsak részt vett, de 1905 után olykor szervezőjévé is vált azoknak az irodalmi és művészeti esteknek, amelyeket több alkalommal hódmezővásárhelyi házában vagy barátjánál, Várady Gyulánál tartottak barátaik társaságában.²⁸ Az estek az 1920-as évekre előadásokká nőttek, amiken szerda esténként Endre Béla is felolvasott.

[28] MNG, 20019/1978/311.; Hernády Gyula: Endre Béla, *Művészet*, 1962. X. III. évf. 10. sz.

¶ A festő 1912-ben aktív részese volt a Művészek Majolika és Agyagipari Telepének (MMAT) megalakításában, ennek sikerét és munkáját saját kézzel rajzolta – a fazekasság motívumkincséből merített – népi motívumaival gazdagította. Ehhez a gyűjteményhez, valamint a megalakult néprajzi múzeum gyarapodásához hozzájárult egy 1904-es kiáltvány – amelyben a művészek a vásárhelyiektől kértek kölcsön tárgyakat az általuk első ízben megrendezett néprajzi kiállításához²⁹ –, valamint Tornyai János és Endre Béla gazdag magángyűjteménye, amely az évek során – 1904 júniusától Kiss Lajos segítségével – gyűjtött helyi kerámiatárgyakból állt. A tárlat az Országos Ipari és Mezőgazdasági Kiállítás keretében valósult meg 1904 augusztusában: létrejöttét Várady Gyula és Plohn József, valamint Nyilasy Sándor és Kacziány Ödön festőművészek segítették. 1905-ben került sor a Városi Múzeum első néprajzi bemutatkozására. Később, 1912 novemberében Szegeden is kiállították gyűjteményüket.³⁰ Endre Béla csendéletein rendszeresen megjelennek néprajzi motívumokkal festett edények, vázák, dokumentálva e tárgyak iránti vonzalmát.

[29] Tóth Károly, 2007, 173.

[30] MNG, 20010/1978/37. A kiállításon megjelentek a Majolikatelep tervező művészei: Kallós Ede, Tornyai János, Pásztor János, Endre Béla és Smurák József.

[31] Dömötör János: Mű, emberség, barátság. Barcsay Jenő és Endre Béla barátsága levelezésük tükrében, in: Juss, 1988. 9. 1.

¶ Meg kell emlékeznünk Endre Béla és Barcsay Jenő sajnálatosan rövid életű, de annál szorosabb barátságáról.³¹ Az 1925-ben, Makón vagy Vásárhelyen történt első találkozásuk bensőséges barátsággá mélyült, amelynek csak Endre 1928-ban bekövetkezett halála vetett véget. Barátságuk kiegészült – talán a közöttük lévő korkülönbség miatt – egy tiszteletteljes tanár–diák, „szülő–gyermek” kapcsolattal.

¶ Endre Béla nem egyszerűen beilleszkedett a hódmezővásárhelyi művészek körébe: határozott személyisége és festői látásmódja követőkre talált a későbbi nemzedék tagjai közt. Megtalálta helyét ebben a festészetben és költészetben egyaránt konzervatív értelmiségi körben, amely kevésbé kívánta befogadni az akkori modern irányzatok újító szellemét.

¶ A festő emlékezetéről, néhány jeles tanulmánnyal kiegészítve, kiállításai gondoskodtak. 1928-ban, halála után emlékkiállítással tisztelegtek művészetét előtt, melyet Fejérváry József és Szathmáry Tihámér rendezett meg.³² 1958-ban rendezték meg gyűjteményes kiállítását Hódmezővásárhelyen, 1959-ben pedig az *Alföld a festészetben* című tárlaton, a budapesti Műcsarnokban állították ki műveit. 1967-ben Hódmezővásárhelyen alkotóházat neveztek el a tiszteletére, 1968-ban Franciaországban, Vallauris-ban nyílt Vásárhely művészetét bemutató kiállítás.³³ 1970-ben Hódmezővásárhely, Budapest és Szeged adott otthont a festő születésének századik évfordulója alkalmából megrendezett kiállításoknak.³⁴ 2018 márciusában a Tornyai János Múzeum olyan feladatra vállalkozott, amely – kiemelve Endre Bélát az elfeledett alföldi festők sorából – egy teljesebb képet kívánt adni festészetéről, bő negyven év után.

[32] MNG, 20010/1978/38.

[33] Sz. n.: Vásárhelyi képzőművészeti kiállítás Franciaországban, in: Népszabadság, 1968. 4. 4.

[34] Székely András: Két emlékkiállítás, in: Népszabadság, 1971. 2. 24. A kiállítást Pogány Ó. Gábor beszéde nyitotta meg. László Emőke: Endre Béla. Corvina Kiadó, 1973.

